

PODOBA LITERARNIH LIKOV NEMŠKEGA RODU V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

Klemen Lah

*Filozofski fakultet u Zadru, Hrvatska - Waldorfska škola Ljubljana,
Slovenija*

The article focuses on Slovenian literary characters from the narrative works of the second half of the 20th century, which are said to stem from German tradition. Particular attention is being paid to the analysis of the portrait, role and status of these characters as well as to the detection of ascendant reception patterns of Germans and things German in Slovenian narrative of the 19th century.

0 Uvod

Interdisciplinarno preučevanje literarnih likov tujega rodu je tesno povezano z imagologijo, vedo o raziskovanju podob in predstav o tujem, ki jo je utemeljil Francoz Jean-Marie Carré¹, razvijal in nadaljeval pa Marius-François Guyard v svojem delu *Primerjalna književnost (La littérature comparée, 1951)*. Že kmalu po njenem nastanku so se pojavile tudi prve kritike, ki so merile predvsem na (preveliko) interdisciplinarnost nove vede oziroma na njen prevelik odmik od literarne vede: René Wellek je v *Yearbook of Comparative and General Literature*, dve leti po objavi Guyardove razprave, kritiziral takšne raziskave zaradi prevelike bližine (duhovni) zgodovini in preveliki oddaljenosti od književnosti; literarni vedi naj bi zaradi odmika od ontoloških literarnih orodij grozila utopitev v drugih humanističnih in družboslovnih vedah. Med vedami, s katerimi se najbolj spogleduje, so zgodovina, ki osvetljuje historični kontekst, v katerem se gibljejo literarni liki, sociologija, ki pomaga razumeti vsakokratne družbene pojave, psihologija duševne lastnosti, karakteristike, stereotipne podobe ipd.

Naj bo tako ali drugače, imagologija ponuja dobra orodja za preučevanje tujosti oz. drugosti v literarnem delu: še posebej primerna je za opazovanje literarnih likov, ki jih v književnem delu določa drugačna narodnost, kot je narodnost prevladujoče skupine. Ti liki v literarno dogajanje s svojim vedênjem, védenjem, pojavo, besedami, vstopom odhodom ipd. prinašajo informacije, ki v okolici, kamor so prišli oz. kjer delujejo, ponavadi povzročijo enega izmed večjih zapletov v delu (če ne celo glavnega). Znatno število literarnih likov, ki so v delih označeni kot tujci, je

---

¹ Pageaux, Daniel-Henri, 2002.

pravzaprav ena izmed pomembnih značilnosti slovenske književnosti, ki pa se ji do zdaj ni posvečalo velike pozornosti: pripisati jo je mogoče predvsem velikemu geografskemu in kulturnemu prepihu slovenskega prostora, ki ima zaradi majhnosti in strateške umeščenosti med štiri velike jezikovne skupine (germansko, romansko, slovansko in ugro-finsko) nadpovprečno število kulturnih stikov z drugimi narodi (nekateri stiki se v literaturi zaradi pogostosti celo ne obravnavajo več kot stiki s tujim, ampak le drugačnim). Tuji literarni liki najpogosteje pripadajo sedmim nacionalnim skupinam: italijanski, nemški, hrvaški, madžarski, judovski, turški in romski (pripadnikov drugih nacionalnih skupin je precej manj, pojavili pa so se predvsem v drugi polovici 20. stoletja).²

1 Družbeno-zgodovinski oris druge polovice 20. stoletja

Zelo zanimivo za opazovanje in preučevanje literarnih likov tujega rodu v slovenski književnosti je druga polovica 19. stoletja, ko se je formirala večina pripovednih vrst. V tem obdobju sta prevladovali dve nacionalni skupini – turška (tudi judovska) in nemška. Na podlagi tega, katera izmed teh dveh skupin nastopa, je mogoče ugotoviti, katere nazorske usmeritve je bil pisatelj in kateri (ideološki) cilji so usmerjali njegovo pisanje: v katoliški oz. prokatoliško usmerjeni literaturi (predvsem mohorjankah) je bilo veliko povesti postavljenih v čas turških vpadov, saj je jim je bil pomemben predvsem opozicija različnih ver (krščanstva in islama), v liberalno usmerjeni književnosti pa kot nasprotniki Slovencev nastopajo literarni liki Nemci. Ti so praviloma predstavljeni kot pripadniki meščanskega razreda, taistega razreda, v katerega so želeli vstopiti tudi nadebudni slovenski pisatelji, mr. Janez Trdina, Janez Mencinger, Fran Erjavec, Josip Jurčič, Janko Kersnik in Ivan Tavčar³. Kot pripadniki nastajajočega meščanskega razreda so Nemci videli tako sovražnike

---

² Prve štiri skupine predstavljajo sosednje narode, s katerimi so Slovenci zaradi geografskega prekrivanja stkali gosto mrežo kulturnih stikov. Romska skupnost (v literaturi so Romi skoraj v vseh delih, tudi sodobnih, praviloma označeni kot Cigani) je kot kulturno samosvoja narodna identiteta sobivala na slovenskem teritorialnem ozemlju, literarni liki turške narodnosti pa so v literaturo vstopali v točno določenem zgodovinskem kontekstu (turški vpadi oz. dogodki povezani z njimi) in je njihovo podobo bolj kot stvarni stiki oblikoval kolektivni spomin. Še najmanj realna je podoba judovske skupnosti; nastajala je na podlagi izkušenj in podob drugih narodov (predvsem nemškega); spomin na preganjanje Judov je namreč zbledel, stiki z judovsko skupnostjo pa so bili zaradi njene maloštevilčnosti prešibki, da bi lahko vplivali na njihovo podobo v slovenski zavesti.

slovenskega obstoja kot konkurente v boju za akumulacijo in nadzor kapital na slovenskem etničnem ozemlju. V času Bachovega absolutizma (1849—59) je država spodbujala liberalni kapitalizem, v politiki pa vladala s »trdo roko«: proti političnim nasprotnikom je uveljavila raznovrstne restriktivne ukrepe: poostrila je cenzuro, onemogočala delo društev, zapirala posameznike, jim onemogočala pridobitev primerne zaposlitve ipd. Literatura je bila zato ena redkih možnosti za uveljavitev nacionalnih teženj – te pa so se seveda kazale tudi kot težnja po gospodarski moči, ki v takem gospodarskem sistemu na dolgi rok edina omogoča obstanek. Na to, da je bilo finančno zaledje za obstoj naroda in razvoj njegovih temeljnih institucij še kako pomembno, kaže tudi t. i. februarški patent, ki so ga sprejeli leta 1861 po padcu vlade Alexandra Bacha (vlada je padla dve leti prej). Ta je namreč ponudil več političnih pravic, a v sistem volitev v državni zbor in deželne zборе je vpeljal t. i. premoženjski cenzus, kar je pomenilo, da je imelo nemško in italijansko prebivalstvo zaradi večjega premoženja prednost na volitvah. O pomanjkanju (premožnega) meščanstva je v pripevku *Vloga slovenskih intelektualcev pri emancipaciji Slovencev* pisal tudi Peter Vodopivec (Peter Vodopivec: 1998):

*»Še ne tako davno priljubljena Kardeljeva teza, po kateri je bilo slovensko narodno gibanje predvsem plod dela boržuazije, ki je poskušala z zahtevami po uveljavitvi slovenskega jezika poenotiti slovenski prostor, da bi si zagotovila čim bolj enotno tržišče, torej že od nekdaj ne drži. Kot je večkrat opozoril V. Melik, so bili Slovenci pred prvo svetovno vojno povsem razvit narod, ki je imel večino za samostojno narodno življenje potrebnih narodno-kulturnih ustanov, svoje časopisje in oblikovan jezik. Manjkala pa mu je polovica meščanstva. Melik sicer ni natančno pojasnil, katera polovica, jasno pa je, da je mislil predvsem na t. i. gospodarsko (nemško *Wirtschaftsbürgertum*), torej podjetniško in trgovsko meščanstvo, česar so se končno ves čas od ustavne dobe leta 1861 zavedali tudi slovenski narodnopolitični glasniki in voditelji.«*

Ker slovenski narod pri razvijanju svojih narodnih institucij ni imel gospodarske zaslonbe, politične moči pa ni smel razviti, je svojo identiteto razvijal predvsem skozi kulturne ustanove (v prvi vrsti literaturo), a to ne pomeni, da ni določene mere svojih teženj želel in tudi v resnici uveljavljal skozi prebujajoče meščanstvo. Pri tem pa je moral biti previden, posebej v književnosti, kjer je velikokrat bila uvedena samocenzurna varovalka: Nemci so namreč takrat v tolikšni meri nadzorovali politične in gospodarske centre v deželah, da ni bilo moč nekaznovano in brez posledic uveljavljati ideje slovenskega nacionalnega interesa. Posledično so takratni slovenski

---

³ Vsi omenjeni liberalni pisatelji so »zagrešili« tudi marsikatero mohorjanko: denarne nagrade Mohorjeve družbe so bile najbolj vabljivimi.

pisatelji v delih bolj grobo napadali nemškutarje (in seveda Jude, ki jih skoraj ni bilo), saj so ti bili praviloma šibkejši in manj vplivni.⁴

2 Ciklamen

Podoba nemških likov v očeh tedanjega liberalnega dela slovenskega pisateljstva ima pomembno vlogo v romanu Josipa Jurčiča *Ciklamen* (1883), portretu nastajajočega (malo)meščanstva na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja.

Osnovna zgodba je preprosta in značilno realistična za tedanji čas. Glavni lik je Hrast, doktor prava, zavedni Slovenec in odvetnik v Borjah. Šest atributov, ki določa Hrastovo podobo, predstavlja utelešenje liberalnega modela popolnega Slovenca.

- Priimek Hrast je slovenskega oz. slovanskega izvora in simbolizira lastnosti hrastovega drevesa, ki so jih cenili že stari Slovani (trdnost, pokončnost, velikost, nepremakljivost). Praviloma imajo v tovrstni literaturi pozitivni (tj. slovenski) junaki slovenske priimke in imena, negativni pa nemška (ni pa nujno, da so nemškega rodu).
- Je moški, kar v tedanjem času edino zagotavlja preboj med višje oz. elitne družbene sloje brez poroke ali podedovanega premoženja (v izbiri spola glavnega lika se liberalni model literature le redko loči od konservativno-katoliškega).
- Po izobrazbi je pravnik: končan pravni študij v tedanjem času omogoča neomejen vzpon po družbeni lestvici, nezanemarljivo pa je bilo tudi dejstvo, da so takrat odvetniki zaradi pregovorne slovenske prepirljivosti in preprodavanja propadlih kmetij veliko zaslužili.

---

⁴ Delitev na prokatoliško in proliberalno književnost je sicer pregraba za vse nianse, ki jih je mogoče opaziti pri preučevanju književnosti druge polovice 19. stoletja. Poseben primer npr. predstavlja povest Frana Levstika *Martin Krpan* (1858), ki – kljub liberalni usmeritvi avtorja – v obravnavi tujcev nadaljuje tradicijo prvih, katoliških povesti (npr. *Sreča v nesreči* Janeza Ciglerja, napisana 1836). Literarne like neslovenskega rodu namreč obravnava kot tujce, »ki so sicer tuje narodnosti, vendar so krščanske vere«. Zaradi tega so tudi naši, in kar je pri tujci najpomembnejše – nenevarni. Tujci, ki ogrožajo, so nekrščanske vere (Brdavs) oz. so se izneverili krščanskim zapovedim (Ludovik Budovin), medtem ko krščanski tujci otežujejo življenje (pri Krpanu npr. prepovedujejo preprodajo soli) ali prosijo za pomoč (kot je cesar prosil Krpana za obrambo dežele).

- Zaveden Slovenec (v politični praksi, predvsem na višjih ravneh, zavednost in liberalnost nista bili tako povezani, še posebej, kadar je šlo za gospodarske interese).
- Neozenjen mlad moški. Poleg tega, da kot dragocena »ženitna partija« privablja pozornost ženskega dela, mu samski stan omogoča neovirano posvečanje karieri.
- Je karierno ambiciozen. Za pridobitev višjega družbenega položaja se je zmožen odreči osebnim željam in jih postaviti na lestevici vrednot pod kariero.

Kot liberalno utelešenje slovenskega človeka je sposoben za soočenje in »spopad« z Nemci. Ti pa ne prihajajo »z ognjem in mečem«, temveč v nežni podobi lepe in mlade Elzo Müller, ki je kot nova guvernanta prispela k graščaku Boletu.⁵ Hrast jo spozna na kulturni prireditvi, čitalniški besedi,⁶ kjer je mlada guvernanta v središču pozornosti. Sprva se z njo kot zaveden narodnjak spre, a ko Elza pokaže zanimanje za slovensko kulturo in mu podari dve vijolici, se pomiri. Vse bolj se zaljublja: na čitalnici, prirejeni na velikonočni ponedeljek, ji razkrije ljubezen, hkrati pa prosi za odgovor tudi njo. Skrbi ga tudi sosednji graščak Meden, ki se živo zanima zanjo. Elza mu podari ciklamen, rožo vdanosti in potrpežljivosti; ko mu bo podarila naslednji ciklamen, bo dobil tudi odgovor. Sledi nepričakovan zaplet: v Borje prideta na oddih tujca, zakonca Ilovski, mlada žena in bolehní stari mož. Hrast prepozna v ženi Dunajčanko Katinko, mladostno ljubezen iz Moravske (njeno rusko ime Katinka namiguje na panslovansko idejo, na katero so v tedanjem času nekateri slovenski izobraženci še vedno računali kot na realno rešitev; zaradi strahu pred nemškim nacionalizmom, v katerem bi se lahko utopili, je krožila celo krilatica »Ali Prusi ali Rusi!«). Toda Hrast jo je takrat zaradi pomanjkanja premoženja in mladostne negotovosti zapustil ter se vrnil na Kranjsko. Prihod Katinke in strah, da z možitvijo revne Elze ne bo uspel uresničiti politične kariere, ohladita njegovo ljubezen. Ko se na kresni večer zopet zbliža s Katinko, Elza

⁵ Le ugibamo lahko, ali je Kersnik z izbiro lepe nemške ženske želel na simboličen način opozoriti, da je bolj kot trda nemška vojaška in politična moč nevarna njena bolj »mehka«, a za obstoj slovenstva nič manj nevarna gospodarska ekspanzija. V tem času se je namreč zaradi pridobivanja premoženja ponemčilo več Slovencev kot zaradi katerega koli drugega razloga. Tega so se zavedali tudi vodilni nemški veljaki, kar dokazujejo primeri tistih slovenskih poslancev v deželnem zboru, ki so glasovali v nasprotju s slovenskimi nacionalnimi interesi, v zameno pa so posredno pridobili znatno premoženje (npr. z različnimi koncesijami).

⁶ Beseda je bila slovenska družabno-kulturna prireditev, v katero je bil praviloma vključen gledališki, plesni, literarni in zabavni program.

spozna, da je ne ljubi več. Ko jo zasnubi premožni graščak Meden, za nasvet vpraša Hrasta: ta ji namesto odgovorov le hladno čestita, ljubezen pa izpove Katinki – ta čez dva dni odpotuje. Jeseni na poroki Elze in Medena izve, da je Katinki umrl mož. V epilogu pripovedovalec (njemu je Hrast izročil ciklamen in Elzina pisma) pove, da se je Hrast s Katinko poročil leto pozneje. Kmalu sta se jima rodila tudi otroka.

Natančnejši pregled vsebine vseskozi razkriva latentna nasprotja, ki nastajajo med slovenskim in nemškim kulturnim prostorom. Hrast, zaveden Slovenec, sreča gubernanto graščaka Boleta, Nemko prav na čitalniškem večeru, gojišču slovenske besede, kulture in narodne identitete. Elza s svojim prihodom postavlja pod vprašaj ustaljena pravila, ki so tedaj vedno bolj ločevala nemško in slovensko kulturno življenje. S svojim prihodom tako podira pregrade kot postavlja mostove, kar pa ne ostane neopaženo. Nemška kultura je na prireditvi navzoča še na en način: navzoči slovenski obiskovalci uporabljajo nemške citate in besede, da podkrepijo svoje misli. To sicer govori o njihovem dobrem poznavanju in (straho)spoštovanju nemške kulture ter njeni vlogi, še bolj pa o takratnem marginalnem statusu slovenske pisane besede. Pripovedovalec posebej opominja bralca, da je so izobraženci govorili »*zdaj nemški, zdaj slovenski, kakor je to razvada pri omikanih Slovencih*« (Kersnik: 1969, str 18). Da je slovenska beseda lahko celo nevarna, opozarja trški sodnik, ki na čitalnici nasprotuje temu, da bi njegova hčerka deklamirala slovenska literarna besedila; sam je namreč revolucionarnega leta osemindeset deklamiral Prešernov *Krst pri Savici*, zaradi česar pozneje ni dobil »*hitro mesta na Kranjskem: rekli so, da sem revolucionar*« (Kersnik: 1969, str. 19). Neuspešno pa je kandidiral tudi za mestnega svetovalca: po njegovem mnenju so ga odbili le zaradi hčerinega nastopa na čitalnici. Govoriti slovensko besedo torej ni bilo tako prestižno kot nemško, pa še bolj tvegano je bilo.

Elzin prihod je tako zanimiv za vse navzoče iz dveh razlogov: bila je privlačno mlado dekle in bila je Nemka. Graščak obe razlago pomenljivo združi v svojem opisu njene pojave dr. Hrastu:

»*Prijatelj, doktor! To ti je rasa! Ungermanisch, kakor imaš v knjigi pisano! Plavolasa, modrooka – in pomisli, obrvi ima temne – no, le počakaj; zdaj ste obe v dvorani, a predstave bo kmalu konec, potem boš videl!*«⁷

Njen opis ustreza splošni zunanji podobi, ki so jo takrat Slovani (še bolj pa sami Nemci) imeli o nemškem ljudstvu. Opis te podobe podkrepi tudi pripovedovalec, ki pa se posveti tudi njeni notranjosti:

---

⁷ Kersnik: 1969, str. 30.

»Bila je plavolasa, modrooka, kakor je pripovedoval malo prej Bole, in obrvi je imela res temne. Nekaj izrednega, duhovitega ji je sevalo s krasnega obraza in, kadar je govorila, legel je vselej lahek smehlaj okrog drobnih usten. Tudi vse drugo na njej je bilo lepo, pravilno: srednje veliki, gibčni, sloki, a vendar polni život, majhni, drobni roki in to sigurno, skoro samozavestno, a vendar tako naravno in pohlevno vedenje – vse to je storilo, da se je zdela v kratkem vsem stara znanka.«⁸

Prijeten opis ustvarja okrog Elze pozitivno atmosfero, ki lik približa bralčevim simpatijam in ga prepričuje o njeni naravni iskrenosti in nenevarnosti vsem prisotnim (duhovitost, obraz, smehlaj, drobnost, naravnost, pohlevnost). V opisu je moč razbrati občudovanje nemške rase kot lepe, posebne rase. A pri besedah graščaka ima izkazovanje visokega spoštovanja nemške rasi, v katerem jasno nastopa misel o arijski rasi, posebej pomenljiv pomen, saj je graščak predstavljen kot eden izmed najbolj zavednih ljudi v trgu. Temu ustrezno tudi skuša ravnati: ko ga sodnik začudeno povpraša, kako da jemlje »Nemko v hišo«, ko pa velja za enega najbolj zavedni mož v bližnji in daljni okolici, se Bole neprepričljivo izgovorja na ženo in njene želje, da bi otroci dobro znali tuje jezike (nemščino in francoščino). A hkrati je razvidno, da ima pri vsaki odločitvi zadnjo besedo on in da prihod Nemke godi tudi njemu (za prihodnost otrok je pravilen izgovor nemščine lahko odločilen):

»Vidite, gospod sodnik, to pač pride tako, ako žena hoče!« meni dobrovoljno Bole. »Moja soproga želi, da bi otroci pravilno nemško govorili, in francoščine je tudi treba! Nemški naj bi govorili tisti u, tako kadar naši Ribničanje, kadar imenujejo 'kriih!' Jaz sem ji tudi svetoval, naj si izbere kakega ribniškega dekleta, toda zastonj« (Kersnik: 1969, str. 32). V marnje o ribniškem dekletu so seveda preveč prozorne, da bi jim kdor koli mogel verjeti oz. nasesti. Bole na koncu, blažeč dejstvo, da je zaveden Slovenec za pouk svojih otrok vzel Nemko, ne pozabi poudariti, da je Elza katoličanka (mimobežna graščakova pripomba o Elzini pripadnosti katoliški veri zgovorno potrjuje, kako tenka je bila tedaj meja med liberalnim in katoliškim nazorom v slovenski družbi).

Elzin prihod močno razburka celoten malomeščanski trg Borje. Zanj se takojci ogrejeta kar dva veljaka, sicer zaprisežena samca: graščak Meden in dr. Hrast (temu do zdaj pri stikih z ženskami niti govornice niso mogle prilepiti nič drugega kot malo tesnejše prijateljstvo). Graščak mimogrede omeni, da se ne boji, da bi mu (Hrastu) Elza zmešala glavo, saj računa na Hrastovo nacionalno zavest:

---

⁸ Prav tam, str. 37.

»Tako mladim, neoženjenim advokatom so take guvernante nevarne. Nekoliko me to tolaži, da je Nemka. Ti menda ne boš Nemke jemal!«⁹

Graščakova razmišljanja se izkažejo za napačna. Hrast se kmalu zagreje za Elzo, vendar pa pri pogovoru z njo ostaja predvsem Slovenec (nemško-slovenske teme in pogovor o slovenski kulturi so pogoste sestavine njenih pogovorov). Tudi Elza je pripravljena sprejeti slovensko kulturo in zapolniti luknjo v znanju, nastale zaradi pomanjkanja informacij. Za slovenske dežele je bila prepričana, da tam živijo Nemci:

»Čula sem, da je tu na Kranjskem vsa inteligenca nemška in da se sama šteje za Nemce /.../«. Hrast je kaj hitro voljan priskočiti na pomoč in ji predstaviti slovensko kulturo. A v nadaljnjem pogovoru z njo se mora spopasti s predstavami o slovenstvu, ki jih je že dobila od nemških kmetov, in sicer, da je vse slovensko čtivo pravzaprav nemško in slabo na slovensko predstavljeno. Najprej nadaljuje sam Hrast: »O, le govorite gospica Elza /... / pa četudi ne, morda vam jaz lahko vse narekujem, kar vam je oni gospod razodel. Dejal je, da v čitalnico zahajajo le čevljarji in krojači, z gosposko sukno opravljeni kmetje, in kako bi rekel – vsake vrste sodrga. Kdor stoji nekaj klinov višje na socialni lestvi, to se pravi, vsaj tako visoko kakor ta gospod Meden, oni prihaja le, da se mu čestita ali pa morda iz sebičnih političnih ozirov. Ali ni tako govoril vaš učitelj?«¹⁰

Hrast v zajedljivem odgovoru opozori na pomemben socialni dejavnik slovenske kulture: ta je zaradi slabšega statusa (ki je tesno povezan s trenutnim gospodarskim in političnim položajem slovenstva) manj zaželen kot nemška, predvsem zato, ker prinaša manj možnosti za družbeno uveljavitev.

Elza mu pritrdi, a pogovora ne želi nadaljevati: prosi ga, da razgovor prekineta, saj se je zdi Hrast preveč razburjen. Vpraša ga le še, ali tudi on sovraži Nemce. Hrast pritrdi in kmalu zatem odide. Ob slovesu mu Elza podari dve vijoli in provokativno vpraša: *»To bodete vendar od Nemke vzeli?«* Hrast se opraviči, a Elza mu na pol v šali napol zares odvrne, da *»zaradi nje bodeva še računala«*.

Podoba Elza je do tega dela roman še vedno zelo pozitivna, saj v primerjavi s slovenskimi literarnimi liki deluje bolj zrelo in umirjeno, predvsem pa bolj iskreno, saj jo pri njenem vedenju vodi manj skritih in prikritih namenov. Nazoren prikaz dvoličnosti slovenskih literarnih likov je javna raba slovenskega jezika, ki je tudi na tako imanentnih slovenskih prireditvah, kot je čitalnica, lahko hitro ogrožen. Kako krhka je njegova pozicija, dokazuje sprememba pogovornega jezika v čitalnici; po predstavi celotna

⁹ Prav tam, str. 35.

¹⁰ Prav tam, str. 63.

konverzacija družbe, v katero je vključena Elza, preide v nemščino. Tej odločitvi botrujeta tako Elizna mičnost kot pregovorna pripravljenost Slovencev, da se takoj jezikovno prilagodijo tujcu:

»Govorili so seveda nemški in celo gospa Boletova, ki je poskusila parkrat ostentativno, in celo proti svoji navadi, slovenski govor z doktorjem Hrastom, ostala je ž njim na cedilu¹¹,« se pritoži pripovedovalec.

Zaradi izrazite Elzine pozitivne podobe se bralcu v tem trenutku lahko upravičeno zdi, da zgodba, kot je zastavljena in se razvija, vodi proti srečnemu koncu: narodnozavedni Hrast in Elza, naklonjena učenju slovenskega jezika, bi se morala zaljubiti in poročiti. To za slovensko realistično literaturo, kljub vsem slovensko-nemškim tenzijam, ne bi bil nič nepričakovanega. V najbolj izdelanem slovenskem realističnem romanu Visoška kronika (1918) Ivana Tavčarja eden izmed osrednjih likov Polikarp svojemu sinu naroči, naj se poroči z Nemko:

»Ta zarod poznam, je požrešen, misli, da je več, kot smo mi, in naše zemlje je lačen. Kdor z njimi ne laja, ga raztrgajo. Da jim goltanec zamašim, te oženim in Tajčarko boš vzal, da ne bo imela nemških otrok. Res je, zemljo vedo najboljše obdelovati. Tudi tvoja mati je bila nemškega rojstva in gospodinja tudi ni bila slaba, dasi me je rada jezila« (Tavčar: 2004, str. 29).

Vse bi torej teklo v skladu z bralčevimi pričakovanji, če v zgodbo ne bi vstopil moment, ki iz lepe in prijazne Elze, ki se živo zanima za slovensko kulturo, naredi zagrizeno nemško nacionalistko. Literarni lik Elze pri tem nima kaj dosti opraviti: literatura je v drugem delu postala dekla takratne mladoslovenske liberalne ideologije.

Kot že omenjeno, se je slovensko pripovedništvo v 19. st. v grobem razdelilo na katoliško in liberalno. Liberalni blok so zastopali ndr. tudi trije največji slovenski realistični pisci: Josip Jurčič, Janko Kersnik in Ivan Tavčar. Vsi trije so bili po izobrazbi – pravniki. Med vzpostavljanjem kapitalističnega gospodarstva je kmalu postalo jasno, da bodo prihodnje politične centre moči kontrolirali tisti, ki bodo imeli kapital. Pravniški poklic je tedanjem času pravdanj in hitrega bogatenja v zakonskem brezvladju ponujal možnost revnejšim slovenskim študentom, da se dokopljejo do začetnega kapitala. Nešteto takšnih zgodb lahko srečamo pri slovesnih realističnih pisateljih: osnovni model je revni študent, ponavadi izvira iz kmečke družine in ki si študij plačuje s poučevanjem bogatih, aristokratskih družin. Naj jih nekaj naštejemo: pri Jurčiču Lovro Kvas v Desetem bratu in Ivan Liseč v Doktorju Zobru, dr. Hrast pri Janku Kresniku, dr. Pajk v romanu V krvi Frana Govekarja itd. Kljub vsemu jim po koncu študija še vedno manjka kapital: neobhodne postaje pri njihovi

¹¹ Prav tam, str. 35.

nadaljnji karieri so ženitve pri bogatih družinah (Lovro Kvas, Ivan Lisec, dr. Ivan Pajk, dr. Hrast ...). Poroka z revnim dekletom iz ljubezni je za njihovo nadaljnjo kariero lahko usodno.

Zelo nazoren primer je predstavitev Hrasta, ki predstavlja arehitsko predstavitev stremljivega kmečkega fanta na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja:

»Doktor Hrast je bil sin kmetski roditeljev. Na Dunaju je dovršil svoje vseučiliške študije in, ker se je moral živiti sam, kajti roditelji ga niso mogli podpirati, služil je za učitelja v raznoraznih aristokratskih in bogatih rodbinah, kjer si bil poleg večkrat grenkega kruha pridobil ono sigurnost in oni vsestranski takt v vedenju, kateri ga je povsod označeval. Nič na njem ni pričalo, da je kmetski sin.«¹²

Identična bi lahko bila predstavitev vseh ostalih treh junakov (ki so jih ustvarili trije različni pisatelji!). Dr. Hrast nujno potrebuje premoženje. Na to ga opozori, njegova najbližja prijateljica, graščakinja Boletova; vedoč, da mu je njena guvernanta segla v srce, svetuje, naj to ženitev – če želi dobro svoji karieri, raje opusti. Za sicer izjemno razvejano in rafinirano meščansko govorico, ki je v malem trgu v navadi, je tokratna govorica graščakinje izjemno neposredna, skoraj groba. Hrastu pravi: *»Nikar ne silite svojega lica v tako nedolžne gube. Pomislite vendar – vi in pa ta uboga, revna guvernanta! Pustite jo – Medenu!«* Na njegov ugovor, da nima pravice tako govoriti, mu pritrди. *»Prav imate! Smete me tudi osorno zavriniti: pa vendar – pomislite malo o svoji lepi prihodnosti, o svoji karieri!«¹³* Vprašanja kapitala, kot pogoja za nadaljnjo kariero, je tu neposredno zastavljeno in Hrast ne beži pred njim. Ob vprašanju, ali se hoče ženiti, se mu je oglasila *»mirna, računajoča pamet. In njej nasproti si je Hrast redkokdaj mašil ušesa. Poleg tega pa so mu hodile po glavi besede Boletove soproge /.../. Da, da, kariera – tako nekako na političnem polju, to je bilo Hrastu najljubše, najprijetnejše sanjarjenje: in za to kariero je treba kolikor toliko – premoženja. Ubog politik je redkokdaj vpliven. Guvernanta pa nima niti počenega groša! ...«*

Hrast se začne Elze – pričakovano - izogibati. V tem seveda ni za bralca nič presenetljivega, saj je Hrastovo dejanje motivirano tako z njegovo osebnostjo, ki jo v veliki meri vodi ratio, kot z okoljem, ki od Hrasta zahteva tako ravnanje (če seveda želi uresničiti svoje cilje). Za pozornega bralca postane presenetljivo nekaj drugega: podoba Elze začne pripovedovalec v tem trenutku črniti. V ozadju je po vsej verjetnosti avtorska dilema Janka Kersnika, ki je v tem trenutku zanihal med dvema idejama: zvestobi realističnemu slogu in zvestobi slovenstvu kot

¹² Prav tam, str. 35.

¹³ Prav tam, str. 94.

pozitivnemu protipolu nemštva. Soočen je namreč z nepričakovano dilemo: če bo Hrast zaradi preračunljivosti opustil Elzo, bo moralna zmagovalka na koncu romana Nemka (kar, če bi sledil svojemu realističnemu slogu, ne bi bilo nič nenavadnega). Pisatelj zato sredu zgodbe kot *deux ex machina* uvede Katinko, Hrastovo nekdanjo ljubezen, s katero se je Hrast brez pravega razloga (omenja le denar za dostojno preživljanje, ki ga nima) v preteklosti razšel. Zdaj Katinka pride nazaj; sicer poročena, toda Hrast od nje kmalu izve, da ima stari, bogati in bolehni mož neozdravljivo bolezen (zaplet spominja na tehniko, ki se jo sicer poslužujejo trivialni ljubezenski romani). Hrast zdaj ne izbira več: ljubezen do Elze se hladi, osvajati prične bivšo ljubezen, skorajšnjo bogato vdovo Katinko. Elzo prepusti konkurentu, graščaku Medenu, čeprav Elza odkrito govori z njim in izpove ljubezen. Podoba Elze se v tem trenutku diametralno spremeni: iz lika, ki je svojo okolico prekašal po zrelosti, premišljenosti, kulturni uvidevnosti, Elza nenadoma postane zagrizena nemška nacionalistka, ki gre celo tako daleč, da pripovedovalec v epilogu razkrije, kako je zaradi njenega agitiranja k nemški stvari pristopil celo njen mož Meden. Če je bila Hrastova odločitev za Katinko ustrezno motivirana, pa Elzina sprememba vedenja, značaja in vrednot ostaja brez usrezne utemeljitve. Edini razvidni razlog je upravičiti Hrastovo dejanje: hladna zavrnitev, s katero je po dolgotrajnem osvajanju presenetil Elzo, zdaj ni več arogantno in preračunljivo dejanje, temveč stvar nacionalne zavednosti.

Hrast, steber slovenstva, je za to dejanje tudi nagrajen: poroči se z bogato dedinjo (v skladu z idealnim modelom, ki naj bo za zgled pridobivanja kapitala). Tu je moč iskati vzroke za antinemškost pri liberalcih, ki jim samo slovenstvo ni bilo tako bistvenega pomena, potrebovali so jo za opravičilo pri akumuliranju kapitala. Nosilec narodnega preporeda in ohranjanja jezika je takrat bila klerikalna stran.

Pripovedovalec pa ne pripiše Elzi samo antinemškosti. Izjemno pomenljiv je epilog, v katerem ob omembi graščaka Boleta in njegovih skrbeh za hčerkinu doto, preskoči na Elzin zakon z Medenom: »*Te, četudi malenkostne skrbi (o doti, op. K.L), pa bode menda prost – Meden. Kajti on in Elza nimata otrok. Pripovedujejo sicer o njem, da ni posebno zvest ženi, in tudi o njej gre govorica, da se vozi rada v mesto, kjer zahaja v gledališče in k drugim zabavam, in da jo mož pušča večkrat samo tja. Zlobnim jezikom pa je to dovolj.*

In Hrast?

Da govorimo resnico: krstni boter sem bil, ni dolgo tega, tam v Borju drugemu njegovemu otroku. Vesel dan sem prebil in odšel zopet prepričan, da sta to dva srečna človeka: moj prijatelj in njegova žena Katinka.»¹⁴

¹⁴ Prav tam, str. 177.

Jalovost zakona med Elzo in Medenom je stara, mitološka kazen za grešno življenje (jalovost je kot božja kazen npr. doletela prebivalce Teb po Ojdipovem uboju očeta in poroki z materjo). Nasproti nesrečnemu zakonu pripovedovalec postavi srečno in otrok polno zvezo zakoncev Hrast. A Hrasta poleg bogate žene in blagoslovljenega zakona čaka še ena nagrada. Že v naslednjem odstavku sledi napoved Hrastove politične zmage na bližnjih državnozborskih volitvah. *»Prihodnjih volitev za deželni zbor komaj čakajo. Meden bo kandidiral za nemško stranko, kajti kolikor mu je do zagrizenega nemškurja še manjkalo, to mu je vzgojila žena, kateri je v vsem pokoren; njegov močnejši nasprotnik in zmagovalec v trgu pa bode sigurno –Hrast. Kam se bode le-ta vrgel – ali bo pristopil k narodni »radikalni« stranki ali narodni »vladni« stranki – tega ne vemo – naroden pa bode gotovo. In to je glavna stvar!«*¹⁵

Ni potrebno dvakrat ugibati, da je naslednji roman z naslovom *Agitator* zgodba o Hrastovi politični karieri, zakoncema Medena pa je dodeljena vloga negativcev.

3 Sklep

Devetaesto stoletje je bilo v Evropi čas intenzivnega razvoja meščanstva in z njim povezanih nacionalnih idej, ki so svojo konkretno uresničitev doživele v nastanku nacionalnih držav, močno pa so zaznamovale tudi nacionalne književnosti. Nacionalne identitete so se tako v družbi kot v literaturi razvijale na dva načina: skozi oblikovanje lastne kulturne identitete ali pa skozi opozicijo in primerjavo z drugimi nacionalnimi identitetami. V slovenskih pripovednih delih sta razvidna oba procesa, pa je bila posebna pozornost posvečena drugem procesu, in sicer na primeru romana Janka Kersnika *Ciklamen*. V njem ima eno izmed osrednjih vlog lik Elze Müller, ki nazorno pokaže, da je podoba Nemcev v slovenskem pripovedništvu druge polovice 19. stoletja bolj kot odraz realnosti (čeprav tudi te) odsev želja mlade in prebujajoče se meščanske inteligence, ki so jo predstavljali mladoslovenski realistični pisatelji.

Literatura

- Kersnik, Janko. 1969. Izbrano delo II. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Pageaux, Daniel-Henri. 2002. Uvod v imagologijo. Zbornik *Podoba tujega v slovenski književnosti*. Podoba Slovenije in Slovencev v tujih književnosti (imagološko berilo). Ur. T. Smolej. Ljubljana: FF, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.

---

¹⁵ Prav tam, str. 177.

- Tavčar, Ivan. 2004. *Visoška kronika*. Ljubljana: DZS.
- Vodopivec, Peter. 1998. *Vloga slovenskih intelektualcev pri emancipaciji Slovencev*. V: *Slovenija 1848—1988, Iskanje lastne poti*. Ljubljana.
- Wellek, Rene. 1953. The concept of comparative literature. *Yearbook of Comparative and General literature* 2, 1-5.